

TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARI YILLIĞI

B E L L E T E N

1 9 7 0

ÇAYKA'dan ŞAYKA'ya

A. CAFEROĞLU

Eski Osmanlı İmparatorluğunun türlü devrelerinde, Türkiye Türkçesine sokulmasına göz yumulan birçok yabancı dil ve kültür unsurları arasında en bol yer alan "denizcilik kültürü"ne ait olanlardır. Bilhassa Kanunî Süleyman devrinden itibaren (1520-1566) Avrupa, Asya ve Afrika gibi geniş üç büyük kıtaya yayılan İmparatorluk, birbirinden çok uzak ülkelerinin çay, ırmak ve deniz kıyılarını da savunmak zorunda bulunmakta idi. Ülkeyi birbirine bağlamak için karayolu ulaşımının zorluğu karşısında, devlet deniz yolları ayarlanması daha fazla çekici idi. Bundan dolayı da, toprak üstü kara kuvvetle deniz ulaşım ve savunma gücünün denkleştirilmesi, başta gelen önemli meselelerden biri idi. Başlangıçta, ülke içi tezgâhlarda elde edilen deniz araçları, kendi ana diliyle basıldığı halde, zamanla denizcilik kültürünün artması ve gelişmesi, ister istemez İmparatorluğu bu yeni kültür içinde barınmaya götürmüştür.

Durmadan artan ihtiyaçlar karşısında, türlü ülkelere yeni yeni gemilerin satın alınması ve donanmanın zamanın ihtiyaçlarına uygun bir duruma getirilmesi çabası, araçlarla birlikte yeni yeni yabancı unsur, deyim, söz ve adların türemesine yol açmıştır. Bunlar, pek tabiidir ki, yeni satın alınan veya getirilen gemi türünün yapıldığı ülkeye ait olmuşlardır. Durmadan artan yeni kelimelerle, Türkçemizde bulunan denizcilik terim ve deyimlerle bir arada, geniş bir denizcilik sözlüğünün dahi yapılmasına yol açmıştır. Bu karma sözlüğe, çeşitli yabancı terminolojinin katılması, zamanla, yerli ve millî bir takım dil kültürüne ait sözlerin çıkarılıp atılmasına ve unutulmasına, geniş imkânlar sağlamıştır. Halbuki Türk denizcilik kültürü, hiç şüphe yoktur, bir zamanlar, uluslararası kültür sözlüklerinde de yer bulmuştur. Hatta en eski leventlik ve korsanlığın halkça sevildiği devrelerde, denizciliğe ait kullanılan deyimler, terimler ve sözler Osmanlı şiirinde, yani divan edebiyatında yankılar uyandırmıştır. Hele Türkçe denizcilik unsurlarının uluslararası denizcilik dilinde kullanılması, "Türk denizcilik kültürü" araştırmasını gerektiren en önemli sebeplerden sayılır. Bunlardan biri olan Türk-

çe kayık sözü, tarafımdan, uluslararası Türkçe sözlerden en tipik bir örnek olarak işlenmiştir¹.

Nitekim XVI. yüzyıl divan edebiyatında “gemici dili” adını verebileceğimiz bir yağın denizcilik kültürüne ait söz, deyim ve terimlere rastlanmaktadır². Zarif ve ince İmparatorluk toplum dili yanında kaba sayılan bu gemici dilinin, edebiyatımıza sokulması, elbette gelişigüzel bir tesadüf eseri sayılamaz. O kadar ki, daha sonraları, divan edebiyatının genişlemesi ve gelişmesi üzerine, donanmaya ait gemilere edebî terimler de, ad olarak verilmeğe başlanmıştır. Osmanlı donanmasının ilk kuruluşunda sultan fermanlarında, gemiler adlandırılmadığı ve uluorta sözlerle anlatılmaya çalışıldığı halde, III. Sultan Ahmet zamanında, şairlerimizin kullandıkları nesimi zafer, fevzi aver gibi adların gemi adı olarak da kullanıldığını görmekteyiz³. Zamanla Avrupa taklitçiliği üzere gemi adlarımız, bir dereceye kadar değişmiş, eski edebî hatıra, ötedeberride saklı kalabilmiştir.

Türlü aşamalar geçiren Osmanlı İmparatorluğu denizcilik kültürü, devletin büyüklüğü ölçüsünde artmış, işlenmiş, en sonunda halka mal edilmiştir. Deyim ve terim olarak da halk ağzında bolca kullanılmaya başlanmıştır. Bunu göz önüne alan Deniz Binbaşlarından Lütfü Gürçay, pratik gaye ile, faydalı bir denizcilik sözlüğü yayınlamıştır⁴. Sözlük bütün gemicilik alanını kapsamak gayesini gütmekle birlikte, tarihî Türk denizcilik kültürüne kadar inememiştir. Yazar, daha çok bugünkü halk ağzındakilerle yetinmiş kalmıştır. Nitekim, konumuz olan tarihî Türk çayka veya şayka adlı gemilere ve aynı addaki gemi toplarına ait hiçbir bilgiye rastlayamamaktayız. Eski Osmanlı devri denizciliğine ve diline, nisbeten daha bolca ışık tutan araştırma Osmanlı İmparatorluğu tarihî değimlerini bütünüyle içine almaya çalışan

¹ Buna özel bir örnek olmak üzere bk. A. Caferoğlu, *Milletlerarası kültür sözlüğündeki bazı Türkçe unsurlar*, Türk Dili Araştırmalar Yıllığı, Belleten, Ankara 1969, s. 39-43.

² İlk defa A. Tietze tarafından oldukça genişçe ele alınmıştır. İki meslektaşısı ile birlikte hazırladıkları Türk gemici dilindeki İtalyanca ve Yunanca unsurlara ve deyimlere bir başlangıç olmak üzere, *XVI. asır Türk şiirinde gemici dili: Agehî kasidesi ve tahmisler*, Türkiyat Mecmuası, IX, İstanbul 1946-1951, s. 213-339 ve yine *XVI. asır Türk şiirinde gemici dili: Nigâri Kâtibi, Yetim*, Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul 1953, s. 501-523 adlı araştırmalarını yayınlamıştır.

³ Safvet, *Gemilere verilen adların tarihçesi*, Türk Yurdu, I, s. 355-358. Ufak bir yazı halindeki bu toponomastik araştırma, yeniden ele alınması gereken, konulardan biridir.

⁴ Lütfü Gürçay, *Gemici Dili*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul 1968, s. 1-420, III. Baskı.

sözlüktür⁵. Ne yazık ki, bu sözlük de, deyim ve terimlerin menşesine kadar inmekten çekinmiş, yalnız pratik bir gaye gütmüştür.

Nihayet, konuyu İtalyan ve Yunan kültürü etkisi yönünden inceleyen eser, A. Tietze ile H. ve R. Kahane'lerinki olmuştur⁶. Büyük bir emekle düzenlenen bu sözlük, ad ve gayelerinden de anlaşılacağı üzere, bir taraflı olmuştur. Yazarlar, bu yüzden, koca İmparatorluğun denizcilik kültürünü bütünüyle kucaklayacak kadar güçlü olamamışlardır. Daha fazla, yabancı yazarların, etkisi altında, Türkçede kullanılan birçok söz, kelime, deyim ve terim, geniş incelemelere katlanmadan, yanlışlıkla hep İtalyan veyahut da Yunan menşesine götürülmüştür. Bununla birlikte, eserin değerini ve konu yönünden doğurduğu eleştirmeleri hiçbir vakit küçümseyecek değilim. Büyük ve ağır incelemeler sonucu olması bakımından, takdirin üstündedir.

Kendi kültür etkileri bölgeleri üzerinde hassasiyetle duran İtalyan bilginleri için de konu pek çekici olmuştur. Tietze ve Kahane'lerin yayınladıkları araştırmalar derhal bunların dikkatlerini çekerek, konunun işlenmesi ve kültür yönünden, menşelerinin gözden geçirilmesi ve eleştirilmesi gerekçesini doğurmuştur. Bunun üzerinedir ki İtalyan bilginlerinden B.E. Vidos, eseri baştan sonuna kadar tarayarak, birçok denizciliğe ait unsurların yurtlarını tesbit etmiştir⁷. Vidos'un, çok dikkatli ve değer taşıyan araştırması H. ve R. Kahane'lerin daha önce, aynı konular üzerine yayınladıkları, değer taşır diğer araştırmalarını da içine almaktadır⁸. Toplu olarak ise, bütün araştırmalar aynı yazarların *The Lingua Franca in the Levant* adlı eserinde toplanmıştır. B. E. Vidos'a göre bu eser, eski Osmanlı İmparatorluğu denizcilik kültürüne ait olarak yalnız 878 kelime ve deyimini içine almıştır. Kelime ve sözler tesbitinde daha önce konuyu araştıran G. Meyer'le⁹ L. Bonelli'nin¹⁰ de bu husustaki görüş ve fikirleri göz önünde tutulmuştur. Bu suretle, *The Lingua Franca* dört başı mamur, iyi işlenmiş bir eser niteliğinde sayılabile-

⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*, I-III, İstanbul

⁶ Henry ve Renée Kahane -Andreas Tietze, *The Lingua Franca in the Levant, Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin*, University of Illinois Press, Urbana 1958.

⁷ B.E. Vidos, *Observazioni metodologiche sui termini nautici Turci provenienti dall'Italia*, Romanische Forschungen, Frankfurt am Main 1961, Bd. 73, Heft 1, 2, s. 85-131.

⁸ H. and R. Kahane, *Türkisch Nautical Terms of Italian Origin*, Journal of the American Oriental Society, LXII, 1924, s. 238-261.

⁹ G. Meyer, *Türkische Studien, I. Die griechischen und romaniscnen Bestandtheile im Wortschatze des Osmanisch -Türkischen*, SWAW., CXXVIII, 1893, I, Abhandlung, s. I, 96.

¹⁰ L. Bonelli, *Elementi italiani nel turco ed elementi turchinell' Italiane, Oriente*, Roma, I (1894, s. 178-196).

cek bir değer taşımaktadır. Fakat nedense yazarlar, eserlerine daha fazla Lehnwörterkunde karakterini vermişlerdir. Bu yönden eser ele alınacak olursa, elbette, konu alelâde yabancı dillerden alınma bir söz alışverişinden başka bir şey olmamıştır. Buna göre de eser, bilgi hüviyetinden birçok şeyler yitirmiş sayılır.

Kaldı ki, Osmanlı İmparatorluğu deniz kültürçülüğünün, çok eski ve kendine mahsus özel bir durumu olmuştur. Daha XIII-XVI. yüzyıllardan başlayarak, İspanya, İngiltere, Portekiz, Hollanda, İtalya, Yunanistan v.b. ülkelerle olan temaslar ve tanışmalar, ister istemez, İmparatorluğu etkilemekten geri kalamazdı. Ve bu etki tek taraflı olmamış, alınanlar karşılığında tarafımızdan da verildiği bir gerçektir. İşte, bu çok önemli nokta *The Lingua Franca* tarafından istenildiği derecede değerlendirilememiştir. B.E. Vidos, eserin bu püf noktası üzerinde durmuş, elindeki geniş kaynaklardan faydalanarak çok verimli sonuçlar elde etmiştir. Türk denizciliğinin özellikle Osmanlı İmparatorluğunun çok önemli bir alanı olan Akdeniz bölgesi, elbette hafife alnamazdı. Dikkatli bir tarihî incelemenin de gerektirdiğini ortaya koymuştur. Osmanlı İmparatorluğunun dünya denizciliği tarihinde yer almış birçok taraf ve yönleri vardır. *The Lingua Franca* işte Türk denizciliğinin bu özelliğine değer biçmemiştir. Her halde *Lingua Franca*, Osmanlı İmparatorluğu egemenliğinin dil etkisinden yoksun kalmamıştır. Buna yanaşı Akdeniz kıyısı millet ve devletlerinin de, bu karma deniz kültürü sözlüğünde hakları ve hisseleri olmuştur. Bu, özellikle teknik denizcilik terim ve sözlerinde yer bulmuştur. Kahane'ler ne yazık ki, *Lingua Franca* adını verdikleri denizcilik sözlüğündeki İspanyol, Portekiz, Ceneviz, Venedik, Arap, Fransız, İngiliz, Hollanda haklarına da gereken değeri vermemişlerdir. Her şeyde İtalyan ve Grek dilciliğine saplanarak, birçok kelimeyi vatan dışı etmekle, hep İtalyancaya ve Yunancaya mal etmişlerdir. Türkçeye ise âdeta hiçbir hak tanımamışlardır.

Gerçekte ise Türkçenin bu alanda kendine göre bir yeri ve hizmeti olmuştur. Bu hizmet, yalnız Akdeniz ile Karadeniz kıyıları ülkeleri denizcilik kültürü hesabına olmamıştır. Volga boyu ve diğer Türk halklarının göç ve yer değiştirmeleriyle ilgili büyük ırmak, çay kıyıları terminolojisine de olmuştur. Nitekim, eski Volga Bulgar Türkçesine ait sayılan uçan 'gemi' adı, olduğu gibi Rus dilince benimsenmiş ve bu alanda büyük itibar kazanmıştır¹¹.

¹¹ I. I. Ogienko, *Inozemnie elementi v russkom yazıke = Rusçadaki yabancı unsurlar*, Kiev 1915, s. 33.

Daha dünkü Volga boyu kayık çekicilerinin, daha doğrusu yedekçilerinin çektikleri gemi direği ucuna bağladıkları burunduk sözü, tamamiyle Türkçemizden alınmıştır¹². Bir farkla ki, Türklerde bu daha başka alanlarda da kullanılmıştır. Kelime tarih boyunca birçok Türk lehçelerinin sözlüğünde, bu telâffuzu ile yerleşmiş kalmıştır. Kökü *burunluk* olup -l- > -d- değişmesiyle, bu biçimi almıştır. Orta Asya Türk deveçiliğinden Rus diline aktarılmış ve burada, daha geniş kullanım alanı bularak, denizcilik kültüründe yerleşmiştir¹³. Kısaca hatırlatılmasıyla yetindiğimiz bu iki sözün, Türk denizci dilinin, dün türemediğini ve iddia edildiği gibi, hep yabancı kültürler etkisinin bir ürünü olmayıp, kökünü eski Türk yaşantısından da aldığını ispatlamaktadır.

Böylece kökünü ve türeyişini çok eski çağ Türk hayatından alan Türk denizcilik kültürü, bugüne kadar, gölgelenerek kalması yüzünden, gereken değerini bulamamıştır. İhmalcilik, üstelik, millî bir kültürü, diğer bir millet kültürü hesabına geçirmiştir. Kanaatime göre, bunlardan biri de, burada üzerinde durduğumuz *çayka* ve *şayka* sözcükleridir. Osmanlı İmparatorluğu denizcilik tarihinin ve hayatının mahdududur. Eski Bulgar, Hazar, Avar gibi Türk lehçelerinde izine rastlanmamaktadır. Buna bakmayarak kelime, bugüne kadar kimse tarafından ele alınmamıştır. Hazine Evrakları kayıtlarına dayanarak, ana anlamı ile kullanıldığı bölge ve alan üzerinde, gelişigüzel durulmuştur. Bu ilgisizlik, yalnız bizim Osmanlı ve Türk kaynaklarımıza mahsus olmayıp, yabancı milletlere de teşmili mümkündür. Birbirinin eşi durumunda olan bu iki kelime, Osmanlı İmparatorluğunun denizcilik alanındaki savaşlarla ilgili ülkelerin tarih ve sözlüğünde de yer bulmuştur. Zamanla bu iki deniz aracı ortadan kalkınca ve kullanımına ihtiyaç kalmayınca, sözlüklerden de atılmışlardır. Yalnız tarihî sözlüklerle, ciddî ansiklopedilerde, arkaik bir hâtra olarak, eski anlamıyla kalabilmiştir.

Bu türden büyük ansiklopedilerden biri Büyük Rus Ansiklopedisi'dir. Rus dili ve kültürü ile ilgili oluşundan, hakkında, diğerlerine nispetle, daha fazla bilgi verilmiştir. Fakat bu bilgi beş on satırı geçmemektedir. Bu ansiklopedinin verdiği bilgiye göre, kelime Sırp-Hırvat diline mahsus olup *çayka* telâffuzunu taşımıştır. Almanca karşılığı olarak da *Tschajkisten* gösterilmiştir. Her iki kelime, çoğul halinde alınmıştır. Bizim tarih kaynakların-

¹² D.K. Zelenin, *Terminologiya starogo russkogo burlaçestva = Eski rus yedekçiliğinin terminolojisi*, A.A. Şahmatov 1864-1920, Moskva 1947, s. 391-397.

¹³ K. Menges, *Die Wörter für Kamel und einige seiner Kreuzungsformen in Türkischen, Ungarischer Jahrbücher*, Berlin, XV.

daki *çayka* sözünün tamamıyla aynı olan *çaykaşı*'lar, ansiklopedinin açıklamasına göre, eski Avusturya İmparatorluğu denizcilik teşkilâtında askerî bir denizci sınıfı olmuştur. Vazifeleri *çayka-şayka* türünden küçük gemilerle Tuna, Tisza ve Sava ırmakları kıyıları boyunca, Avusturya İmparatorluğu sınırlarını, Osmanlı devleti saldırılarından korumak idi. Toplandıkları askerî kamplara, yine aynı kaynağa göre, *çaykaş* eyaleti adı verilmiştir. Bu askerî alan, kinaye yollu, aynı adlandırmayla bu adı almıştır. Osmanlı denizcilik tarihinde yalnız denizcilerin yaşamalarına mahsus olan köylere de *Gemici* adı verilmiştir¹⁴. Bu türden olan Avusturya Çaykaş denizcilerinin yaşadıkları köylerin sayısı on dördü bulmuştur. Bu suretle Osmanlı İmparatorluğundan alınan Çaykacı denizcileri toplanma sitesi ve teşkilâtı, olduğu gibi Avusturya'da korunmaya çalışılmıştır. Bu teşkilât, başlangıçta ancak millî korunma gayesini gütmüştür¹⁵. Deniz askerî aracı olan her *çayka* ve *şayka*, yüze yakın neferle, on top yerleştirilebilecek bir ölçüde ve büyüklükte olmuştur. Buna karşılık aynı teşkilât, Zaporoj'e Kazakları tarafından, tersine Osmanlı İmparatorluğu deniz, çay ve ırmak kıyılarını yağmalamak ve Türk halkını talanlamak için kullanılmıştır. Bu suretle, Osmanlı *çaykacı* teşkilâtı, sonraları devletinden yüz bulan Kazaklarca, amacından uzaklaştırılmış, tamamıyla yeni bir *şayka*'cılarının, yani "deniz haydut ve korsanları"nın türemesine yol açmıştır. Bunların kullandıkları gemi ise, Avusturya ve Osmanlı İmparatorluklarındakilerden tipçe, biçimce ve yapıca değişik olmuştur. İlk kullanımında 60 fut uzunlukta, 12 fut enlilikte, 3 fut derinlikte olmuştur¹⁶.

Daha sonraları Osmanlı İmparatorluğu denizciliğinde önemini ve değerini yitiren bu teşkilât, Rus Kazaklarınca benimsenmiş ve gayesine yeni yön verilmek suretiyle yaşatılmıştır. Kelime de, ister istemez, yabancı bir dile yeni *şayka* biçimiyle yerleşmiştir. Ve bugünkü Rusçada "haydut" anlamında kullanılan bu kelime, eski Türk deniz korsanlığının, bir proto tipi gibi düşünülebilir. Kazakların korsanlık, daha doğrusu 'hırsızlıktan başka bir şey olmayan bu saldırıları ve Osmanlı İmparatorluğu ile uzun süren mücadelesi hakkında Osmanlı tarihçilerinde, çok açık ve geniş bilgilere rastlan-

¹⁴ Cengiz Orhonlu, *Gemiciler*, Türkiyat Mecmuası, XV, İstanbul 1969 s. 162.

¹⁵ Brokgauz- Efron, *Antsiklopedičeskiy slovar*. S.-Peterburg 1903, XXXVIII, s. 371. Bu teşkilât XVIII. yüzyıl başlarından 1764 tarihlerine kadar Avusturya devlet teşkilâtında yaşamıştır.

¹⁶ Aynı eser.

maktadır. Naima¹⁷, Ebülfaruk¹⁸, Kâtip Çelebi¹⁹, gibi tarihçiler bu izacedici şaykalardan bahsederken, her iki tarafın da kullandıklarını bildirmektedirler. Bu kaynaklardan faydalanan bazı dilciler, bu gemi tipini ve türünü, doğrudan doğruya Rus Kazaklarına mal etmektedirler. Bu yakıştırma, tamamiyle Türk icadı olan *çayka*'lar hakkındaki araştırmaların yokluğundan doğmuştur. Halbuki Rus ansiklopedileri kelimeyi eski Türk telaffuzu ile *çayka* olarak almışlardır. Nitekim, daha eski Rus ansiklopedilerinden birinde *çayka* kelimesi hep Rus malı olarak gösterilmiş ve taşıdığı iki anlamda 1. Martı kuşu, 2. Zaporoj'e Kazaklarının kullandıkları kürekli kayık ele alınmıştır²⁰. Anlaşıldığına göre, kelime bu tarihlerde dahi eski ve gerçek şeklini yitirmemiş, aslını saklayabilmiştir.

Buna bakmayarak Türk sözlükçüleri, eski Osmanlı denizcilik tarihi teşkilatı ve millî güvenlik sistemindeki rolleri üzerinde gerektiği kadar durmadan, Türkçe *çayka*'yı Rusçanın *şayka*'sının bir değişik şekli gibi telâkki ederek, tamamiyle Rusçaya mal etmişlerdir. Bunun en karakteristik bir tipini, Şemseddin Sami'nin sözlüğü teşkil etmektedir. Onun, hiçbir inandırıcı kaynak göstermeden *çayka* veya *şayka*'nın "bir nevi Rus Kazak kayığı" olarak açıklaması²¹, tamamiyle Rus sözlüklerinden alınma sayılabilir. Hüseyin Kâzım Kadri de, bir yandan tarihçi Naima'ya dayanarak *şayka* kelimesinin gerçek anlamı olan bir "donanma gemisi" haliyle açıklarken bir yandan da Rus dilindeki "Kazak çetesi" anlamında belirtmiştir²². Her iki açıklama gerçeğe tamamiyle uymaktadır. Fakat ikinci anlam, Ruslarca da daha sonraları yerleşmiş bir kelime olmuştur. Ve eski Kilise Slav dili, kelimenin "haydut, korsan, hırsız, yağmacı" gibi anlamlarını tanımamakta ve bilmemektedir²³.

Rus dilinin en iyi açıklamalı sözlükçüsü sayılan V. Val' *çayka* kelimesini bırakarak, *şayka* sözünü kötü insanlar topluluğu, başıboş, yağmacı, hırsız, çapulcu güruhu anlamında izah etmiştir.²⁴ Buna ek olarak da, bu hırsız ve

¹⁷ *Naima Tarihi*, İstanbul, III, s. 191, 397.

¹⁸ *Tarih*, V., s. 388.

¹⁹ Fezleke.

²⁰ *Ansikopedičeskiy Slovar*, 1901, III. s. 3939.

²¹ Şemseddin Sami, *Kamusi Türki*, Derisaadet 1317, s. 768.

²² Hüseyin Kâzım Kadri, *Türk lûgati*, 1943, III., s. 202.

²³ *Slovar' Tserkovno-Slavyanskago i russkago yazıka = Kilise Slav ve Rus dili sözlüğü*, 1847, s. 424.

²⁴ V. Dal', *Tolkovny slovar' jivogo Velikorusskago yazıka = Yaşayan Büyük Rus dilinin açıklama sözlüğü*, 1909, IV, s., 1390.

yağmacılar gürûhu başçısına Türkçe olduğu şüphesiz olan *ataman* adını eklemiştir. Fakat sözün türeyiş kaynağına kadar inmemiştir. Tersine, karşılaştırılan Rus dili etimoloji sözlükçüsü N.V. Goryaev ise, kelimeyi her iki telâffuzu ile birlikte, tamamiyle Türkçe köklü olarak kabul etmektedir²⁵. Böylece, birbirinden farklı anlamda kullanılan *çayka* ve *şayka* kelimeleri, gerçek ana doğuş kaynağını bulmuş sayılırlar. Çünkü Rusçada *çayka* kelimesi yalnız martı kuşu anlamında kullanılmaktadır. Hiçbir vakit herhangi bir deniz ve donanma aracına ad olarak verilmemiştir. Zaten Slavistler dahi, ne *çayka*'nın ne de *şayka*'nın doğuş kaynaklarına kadar inmiş değillerdir. Her iki kelimenin menşesine dair, elimdeki yabancı, bilhassa slav kaynaklarının yetersizliği yüzünden, ben de inandırıcı bir bilgi edinemedim. Slaviler bu hususta susmayı tercih etmiş durumdalar.

Buna karşılık, konu hakkında nisbeten daha açık ip uçlarına eski Osmanlı tarihi kaynaklarında rastlanmaktadır. Bunlara bakılacak olursa, *çayka* türünden Osmanlı deniz asker aracı, donanmanın en küçük parçalarından olup çay ve ırmak kıyılarını korumak için kullanılmıştır²⁶. Tuna'da ve başka ırmaklarda yüzdürülmekte idi. Eski Osmanlı deniz teşkilâtının başlangıç devrinde, büyük savunma değeri vardı. Nitekim 979/1571 tarihli bir Osmanlı fermanında, Tuna'da Semendire'deki tezgâhlarda, çay ve ırmaklarda kullanılmak üzere *şayka* tipinde gemilerin yapılması emredilmekte idi²⁷. Tip bakımından da *kancabaş*'tan büyük *işkampavya*'dan küçük olmuştur. Altı düz, büyük kayık biçiminde idiler. 50 savaşıcı ahırlardı. Üç topla teçhiz edilmişlerdi²⁸.

Osmanlı İmparatorluğu sınırlarının ve savaş alanlarının Zaporoj'e Kazakları topraklarına kadar yayılması, ister istemez zamanla karşılıklı olarak *çayka*'lardan faydalanılmasını gerektirmiştir. Başlangıçta bu araç, Türkçe olarak *çayka* adını taşımış, sonraları Kazaklarca *şayka* haline konmuştur. Türklerce savaş, Kazaklarca yağmacılık amacıyla kullanıldığından, Rusçada kelime bu sonuncu anlamıyla yayılmış ve bir toplum güruhuna ad olarak verilmiştir. Bundan dolayıdır ki *şayka* sözü Rusçada yalnız 'haydut ve korsan' anlamında yerleşmiş kalmıştır. Zaten "şayka"ların başçısına, durup

²⁵ N.V. Goryaev, *Sravnitel'nyy etimologiceskiy slovar' russkago yazıka = Mukayeseli Rus etimolojik sözlüğü*, Tiflis 1896, XL., s. 418.

²⁶ M. Sertoğlu, *Resimli Osmanlı tarihi ansiklopedisi*, 1958, s. 301.

²⁷ İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı devletinin merkez ve bahriye teşkilâtı*, Ankara 1948, s. 52 ve 65.

²⁸ M. Sertoğlu, aynı s. 172.

dururken Türkçe ataman adının verilmesine²⁹, hiç de lüzum kalmazdı. Rusça bir şey uydurulur ve yakıştırılırdı.

Anlamca *şayka* sözü, zamanla daha geniş bir kavram haline sokularak, ayrıca gemilerde kullanılan bir top türüne de denmiştir. Nitekim daha XVI. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu tophanelerinde dökülen toplar arasında, tanzim edilen defterlerden anlaşıldığına göre, *şayka* adlısı da vardı. Bu toplar kale dövmeye mahsus olup, şaykaların büyüklüğüne ve küçüklüğüne göre ayarlanmakta idi. Bu topların diğer tipleri de olmuştur³⁰.

Şimdiye kadar tarihî akışı ve türeyişi hakkında verdiğimiz açıklamalardan da anlaşılacağı üzerine Türkçe *çayka*, diğer bir deyimle *şayka* gemi tipi, Osmanlı devleti deniz teşkilâtı araçlarının en eskilerinden biri olmuştur. Bunun ilk Rus denizcileri teşkilâtları ile hiçbir ilgisi olmamıştır. Tarihî savaşlar ancak, bu iki devleti karşı karşıya getirince, her iki taraf da, aynı araca baş vurmuş ve kendilerine göre adlandırmışlardır. Filolojik yönden ç- ve ş- değişimleri konusu da dikkate alınacak bir gramer özelliği niteliğinde sayılabilir. Bu türden değişme örnekleri oldukça boldur. Türk lehçeleri ve Rus dili arasında bu değişme öteden beri var olduğu gibi, Türk ağızları arasında da pek yaygındır. Buna göre Türk ve Rus dilleri arasındaki söz alışverişinde bu fonetik olayını normal olarak kabul etmelidir.

Kelimenin türeyişi ve vatani üzerinde, ne yazık ki şimdiye kadar, derince durulmamıştır. Eski dilci filologlardan Frans Miklosich ile Karl Lokotsch, kelimenin Türk kökünden geldiğini kabul etmişlerdir. Nitekim Lokotsch³¹, Türkçe olarak ele aldığı *şayka* kelimesi açıklamasında, başlıca iki anlam tesbit etmiştir: 1) Barke, von einer Form, wie sie im XVII. und XVIII. Jhdt. von Türken und Griechen viel benutzt wurde; hieraus bulg. serb. *şayka*; kluss. *çayka* 'Barke'; russ. *şaika* 'Barke' 2) *şaika* russ. 'Hölzernes Wassergeschirr; serb. *şiki* 'Waschtrog'; ve nihayet Rumencede de yine barke anlamında tesbit edilmiştir. Lokotsch bu tesbitinde, özellikle Franz Mik-

²⁹ N.K. Dmitriev, *O tyurkskih elementah russkogo slovary* = Rus sözlüğünün Türkçe unsurları hakkında, Leksikograficeskiy Sbornik, III, Akademiya Nauk SSSR., 1959, s. 17. Dmitriev, haklı olarak, bu kelimeyi, Kırım yolu ile Rusçaya Türkçeden girmiş olarak kabul etmektedir. Zaten *çayka* ve *şayka*'lar da bu yolu boylayarak Rus dilinde yerleşmiştir. Kontaminasyon yolu ile kelime, Türkmenceye kahraman, yiğit, cesur, atılgan' anlamlarında olarak atarman telâffuzu ile yerleşmiştir.

³⁰ İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı devleti teşkilâtında Kapıkulu Ocakları*, II, 1944, s. 42, 45, 50.

³¹ Dr. Karl Lokotsch, *Etymologisches Wörterbuch der europäischen (germanischen romanischen und slavischen) Wörter orientalischen Ursprungs*, Heidelberg 1927. s. 141.

losich'in *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien 1886 adlı eserinden faydalanmıştır. Bu suretle her iki dil bilgini *şayka*'yı tamamiyle Slavcaya yabancı olup Türkçeden alındığında uyuşmuşlardır. Yalnız kelimenin gerçek etimolojisi üzerinde durmamışlardır. Bunun bir denemesine burada biz başlarsak, her halde, Türkçenin etimolojik sözlüğüne yeni bir şeyler katmış oluruz.

Lokotsch Slav dilleri için tesbit ettiği tahta çamaşır teknesi anlamı, Türkçemiz için uygun düşmemektedir. Buna göre *şayka*'nın bu yönü üzerinde duracak değiliz. Ancak bu anlam semasiyolojik yönden ele alınacak olursa, bir dayanak bulması mümkün görülebilir. Bizim eski Osmanlı kaynaklarında kelimenin bu anlamı yoktur. Yalnız gemi olarak kullanılmış, Osmanlı İmparatorluğunun dağılışı üzerine ise eski sözlüklerde kalıvermiştir. Nitekim Avrupa'nın eski sözlüklerinden biri olarak tanınan ve bilinen Francisci A. Mesgnin Meninski³², kelimeyi zamanı için *şayka* telâffuzu ile almış ve: Genus navigii in mari absque remis, corbita, at in Danubio cum remis. Barca alla Greca fenza sprone s'ul Danubio com remi. Meninski'nin bu açıklaması, kelimenin ancak bir kayık veya barka halinde kullanıldığını göstermektedir. Aynı sözlükten faydalanan Artin Hindoğlu³³ da *chayka* (şayka) 'espèce de barque' anlamında almakla yetinmiştir. Yalnız Meninski'nin kelimeyi Yunan diline de bağlamasına hiçbir yerde rastlayamadım. Kelimenin yalnız 'barka, kayık' gibi anlamlardaki tesbitine diğer sözlüklerde rastlamaktayız. Nitekim T. Zenker sözlüğünde³⁴ kelime *şaique* olarak 'Sorte de barque sur le Danube et dans la Mer noire' - Schaika oder Tschaika Donauschiff, welches auch die See hält aber keinen Schnabel hat! açıklaması bulunmaktadır. Tamamiyle aynı açıklamaya Radloff sözlüğünde rastlanmaktadır. W. Redhouse da aşağı yukarı aynı anlayıştadır: A peculiar kind of sea-going boat used in the Black sea³⁵. Birbirinden alınma olan bu tarihî söz, biraz yukarıda da işaret ettiğim üzere Osmanlı İmparatorluğunun sınırlarının daralması üzerine ortadan kalkmıştır.

Kelimenin etimolojik yapısına gelince, bu hususta şimdiye kadar bir şey söylenmiş değildir. Sözün sonunda yer almış bulunan *-ka* eki, verimsiz bir değerde bulunuşundan, gramerlerimizde ve Türk diline ait geniş araştırmalarda bile, herhangi bir imaya rastlayamamaktayız. Ekin birkaç kelime-

³² *Lexici Arabico-Persico-Turcici*, III, Wien 1780, s. 379.

³³ Artin Hindoğlu, *Dictionnaire abrégé français turc*, Vienne, 1838.

³⁴ T. Zenker, *Türkisch, arabisch-persisches Wörterbuch*, Leipzig 1866, s. 537.

³⁵ W. Redhouse, *A. Turkish and English Lexicon*, Costantiole 1921, s. 113.

de bulunuşu ise daha çok arkaik bir unsur olarak kabullenilmiştir. Halbuki Türkçemizde *-ka* ekli bir sürü kelime vardır ki bunların türeyişleri *çay-ka* kelimesinin de türeyişine yardımcılık edebilir. Bunu dikkat nazarına alarak *çay-ka* kelimesinde *-ka* ekine bir anlam biçmek ve bu noktadan işe girişmek daha doğru olur.

Şimdiye kadar *-ka* ekli bilinen ve en çok üzerinde durulan kelimeler arasında *başka* ve *özge* kelimeleri bulunmakta idi. Şimdi ben buraya ayrıca *kaşka*, *arka*, *abuşka*, *ataka*, *abaka*, *enege* ve buna benzer birtakım *-ka* ekli kelimeleri de katabilirim. Bunların hepsinde bulunan verimsiz *-ka* eki hakkında gramerciler tarafından, aşağı yukarı birbirlerini tamamlayan bilgiler verilmeğe çalışılmıştır. Çoğu *-ka*, *-ge* ekine, küçültme ve okşama anlamını vermektedirler ki, bu küçültme bizim *çay -ka* kelimesinin anlamına en uygun düşenidir. Çünkü *çayka* gemi tipi Türk denizeciliğinin en ufak bir parçası olmuş ve ancak *çay*'larda yüzdürülen savunma vasıtası olmuştur. Bu yüzdendir ki, Türk tarih kaynaklarında ve Avusturya İmparatorluğu belgelerinde, çeşitli çaylarda ve ırmaklarda yüzen gemi karakterinde anlatılmıştır. Bundan dolayı da *çayka*'daki *-ka* eki yukarıda sıraladığımız diğer kelimelerdekenden ayrı olmasa gerektir. Ekin bu değeri, diğer Türk ağız ve lehçeleri için de değerlidir³⁶. Başkurtçada, daha genişletilmiş türü ile aynı ek *-kay* ve *-key* telâffuzlarını almıştır³⁷. W. Radloff da bu ekli kelimeler açıklamalarında aynı fikri benimsemiştir. Altay ağızlarında da aynı anlam ağır basmaktadır³⁸. A.N. Kononov ise *başka* kelimesi üzerinde durarak *-ka* ekinin datif eki olduğundan *baş*'tan gayrisi, başkalık gibi anlamda olabileceğini ileri sürmüştür³⁹. Aynı şey *özge* için de söylenebilir. Anlam bakımından ileri sürülen bu fikre katılmamak mümkün değildir. Fakat büyük dilcinin *arka* kelimesindeki *-ka* ekine 'relativ tamamlama' anlamını vermesi, kanaatimce *-ka* ekine yeni ve daha geniş bir ifade imkânını sağlamıştır. Aynı bilgine göre *ar-ka* daki *ar* kökü Moğolcadır.

Bütün bunları göz önünde bulundurduktan sonra, Türk denizecilik tarihinin ilk araçlarından biri olan *çay -ka* tamamiyle 'çaylara mahsus küçük gemi' anlamında olmuştur. Sonraları yabancı memleketler çaylarında Osmanlı İmparatorluğunu savunan bu gemiler, karşılık vazifesine girince, yağmacılığa yaramış ve Rus diline *şayka* kelimesini kazandırmıştır. Bu ise hiç de aykırı bir fikir sayılamaz.

³⁶ L.A. Pokrovskaya, *Termini rodstva v Tyürkskih yazıkah = Türk dillerinde akrabalık deyimleri*, İstoriçeskoe razvitie leksiki tyürkskih yazıkov, 1961, s. 24 ve 30.

³⁷ N.K. Dmitriev, *Başkirdskaya grammatika = Başkurt grameri*, 1948, s. 79.

³⁸ A.M. Şerbak, *Grammatičeskiy oçerk yazıka Tyürkskih tekstov X-XIII vv. iz Vostoçnogo Turkestana = Doğu Türkistan X-XIII. yüzyıllır metinleri dilleri üzerine gramer taslağı*, 1961, s. 109 ve *Altayca-Rusça gramer*, Kazan 1869, s. 24.

³⁹ A.N. Kononov, *Bugünkü edebi Türk dili grameri*, 1956, s. 298 ve 325-26, (Rusça).